

PAVEL OLIVA

SOLÓN U RANĚ KŘESŤANSKÝCH AUTORŮ

V přehledném výkladu o solónovské tradici jsem před časem upozornil¹ — především na základě edice dokladů, kterou pořídil A. MARTINA² — i na některé zmínky o Solónovi v raně křesťanské literatuře. Nynější hlubší analýza údajů raně křesťanských autorů o legendami opředené osobnosti proslulého athénskému zákonodárce, básníka a myslitele je mým skromným příspěvkem k životnímu jubileu našeho předního badatele v historii raného křesťanství profesora Josefa Česky.

Antiochejský biskup Theofilos, jenž přijal teprve v dospělém věku křesťanskou víru, se ve svém apologetickém spise *K Autolykovi*, kladeném obvykle do doby kolem r. 180, snaží prokázat starobylost biblického podání a jeho nadřazenost nad řeckou mytologií a filozofií. Solóna charakterizuje jako athénskému zákonodárce a klade jej — zřejmě na základě jeho údajného setkání s Kroisem — neprávem do doby Kýrovy (551—529) a dokonce i do doby Dáreiovy (521—485) a spojuje jej tak časově s prorokem Zachariou (Zacharjášem), jenž působil v Jeruzalémě za stavby tzv. druhého chrámu (nejspíše v letech 520 — 515).³ Na jiném místě téhož spisu staví Theofilos proti „bezbožným“ názorům filozofa Epikúra na rodinné vztahy „spolehlivý“ zákon Solónův, který rozlišoval mezi dětmi narozenými v manželství a levobočky.⁴

Tradiční antické výchovy se dostalo i jinému horlivému propagátoru nového učení, nejstaršímu křesťanskému filozofu Klémentovi, jenž se narodil kolem poloviny 2. století nejspíše v Athénách a působil v egyptské Alexandrii a po nuceném útěku pak v Kappadokii. V jeho *Napomenutí* (*Protreptikos*)

¹ P. OLIVA, *Solón*, Praha 1971, 116n.; P. Oliva, *Solon im Wandel der Jahrhunderte*, Eirene 11, 1973, 31nn.

² A. MARTINA, *Solone. Testimonianze sulla vita e l'opera*, Roma 1968.

³ Theophil. Ant. *Ad Autolyc.* 3,23 (p. 250 Otto): οὗτος γέγονεν κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων . . .

⁴ Theophil. Ant. *Ad Autolyc.* 3,6 (p. 200 Otto): ὁ γὰρ Σόλων καὶ περὶ τοῦτου σαφῶς ἐνομοθέτησεν. Srov. E. RUSCHENBUSCH, *Solonos nomoi* (Historia Einzelschriften, Heft 9), Wiesbaden 1966, F 50.

zaznívá plamenná výzva k bohobojnosti a zbožnosti. Občané jednotlivých řeckých států se řídili podle místních zákonů, Athéňané podle zákonů Solónových, Argejští podle ustanovení mytického zakladatele obce Forónea a Spartané podle zákonů Lykúrgových. Avšak pro toho, kdo se upíše bohu, prohlašuje Kléméns, je vlastní nebe a zákonodárce bůh.⁵

V témže spise najdeme dále specificky interpretovaný výklad legendárního příběhu o Solónovi a Kroisovi. Jeho cílem je ukázat, oč lepší jsou lidé než pohanští bozi, což se — podle Klémentova mínění — projevilo na jednání delfského Apollóna a na postoji Kýra a Solóna. Řecký bůh má rád dary, ale nemá rád lidi. Dopustil se na Kroisovi zrady a zle se mu odměnil. Projevil svou proradnou povahu a přivedl jej přes řeku Halys na hranici. Lidumilněji a opravdověji se zachovali lidé, a to Solón, který zvěstoval Kroisovi pravdu, i Kýros, když kázal uhasit hranici. Lýdský král poznal, že ten, koho uctíval, jen přijímal dary a klamal ho. Nikoli bůh, nýbrž člověk mu oznámil, že má „hledět na konec“. Solónova předpověď nebyla úskočná.⁶

Několik údajů o Solónovi obsahuje rovněž nejznámější Klémentovo dílo zvané *Koberce (Strómateis)*. Solón je tu uveden jako jeden ze „sedmi mudrců“⁷ a — s odvoláním na pozdně helénistického gramatika Didyma — je mu přičítán výrok „ničeho příliš“, který byl připisován i jiným řeckým myslitelům⁸. Jinde je jmenován jako zákonodárce v Athénách — vedle Pittaka v Mytiléně⁹ — a v témž spise se hovoří rovněž o Solónově pobytu v Egyptě souvisícím s bájí o Atlantidě.¹⁰

V *Kobercích* najdeme též citáty ze Solónovy básnické tvorby. Kléméns zaznamenal úvodní verš nejdelsí Solónovy elegické básně, v němž jsou vzývány Múzy jako děti Mnémosyna a Dia Olympského.¹¹ Solónův verš mluvící o tom, že velké bohatství přináší bujnost a zpupnost, srovnává s téměř doslovně znějícím veršem Theognidovým.¹² Cituje tři verše z básně, v níž se Solón obracel ke svým spoluobčanům s výtkou, že si sami zavinili zlý osud pod nadvládou tyрана. Toto trojverší je evidentně převzato z Plútarchova životopisu Solóna.¹³ Elegické distichon o tom, že je nesmírně těžké poznat skrytou míru vědění, která jediná obsahuje konce všeho, komentuje Kléméns jako velmi moudrá slova, která napsal Solón o bohu,¹⁴ a o verši, v němž Solón poznamenává,

⁵ Clem. Alex. *Protrept.* 10,108,3: ὁ μὲν οὖν Ἀθηναῖος τοῖς Σόλωνος ἐπέσθαι νόμοις ..., ... οὐρανὸς μὲν σοὶ ἢ πατρίς, ὁ δὲ θεὸς νομοθέτης.

⁶ Clem. Alex. *Protrept.* 3,43,2: ἀτίκα γούν ἔχω σοὶ βελτίονα τῶν ἑμεδαπῶν τούτων θεῶν, τῶν δαιμόνων, ἐπιδειξά τὸν ἄνθρωπον, τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ μαντικῶ τὸν Κύρον καὶ τὸν Σόλωνα ... οὐ λοξὰ μαντεύεται Σόλων.

⁷ Clem. Alex. *Strom.* 1,14,59.

⁸ Clem. Alex. *Strom.* 1,14,3 (Didymos ř. 380 Schmidt).

⁹ Clem. Alex. *Strom.* 1,14,3: ὁ μὲν Σόλων Ἀθηναῖος, Πιττακὸς δὲ Μιτυληναῖος ἐνομοθέτησαν.

¹⁰ Clem. Alex. *Strom.* 1,15,1,29. Na Platónův dialog *Tímaios*, v němž se hovoří o rozmluvě Solóna s egyptským knězem, se odvolává i jeden z prvních křesťanských apologetů Iústinos z palestinské Neapole (Cohort. ad gent. 12; cf. 14).

¹¹ Clem. Alex. *Strom.* 6,11,1 (Sol. 1,1 Gentili-Prato).

¹² Clem. Alex. *Strom.* 6,8,7 (Sol. 8,3 Gentili-Prato); Theognis 153.

¹³ Clem. Alex. *Strom.* 1,23,1 (Sol. 15,7.5.8 Gentili-Prato). Šrov. *Plut. Sol.* 30,3, kde jsou tyto tři verše citovány v témž pořadí, které se odlišuje od záznamu celého zlomku 15 (o osmi verších) zachovaného u Diodóra (9, 20, 3) a u Diogena Laertia (1,51).

¹⁴ Clem. Alex. *Strom.* 5,81,1 (Sol. 20 Gentili-Prato): σοφώτατα ἔστιν ἀτέγραπται τῷ Σόλωνι ταῦτα περὶ θεοῦ.

že smýšlení bohů je lidem zcela skryto, uvádí, že autor tu sleduje Hésioda.¹⁵ V Klémentově díle se zachovala rovněž Solónova báseň o deseti sedmiletých údobích lidského života, jejíž text zřejmě nalezl ve spise Filóna z Alexandreie *O stvoření světa podle Mojžíše (Peri tés kata Moyseá kosmopoíás)*.¹⁶ Narázkou na tuto báseň je i Klémentovo tvrzení, že v Solónových elegiích je značně vynášeno sedmiletí.¹⁷

Klémentův současník Tertullianus, jenž působil nejprve jako advokát v Římě a po svém návratu do rodného Kartága se stal na sklonku 2. století křesťanem, naráží ve svém *Apologetiku* na výklad o Solónovi a Kroisovi a prohlašuje, že Solón vyzýval lýdského krále, aby „hleděl na konec dlouhého života“ právě tak, jak to činí proroci.¹⁸ V polemickém spise *Proti Markiónovi (Adversus Marcionem)* tvrdí však — podobně jako Kléméns —, že nade všemi Lykúrgy a Solóny je Mojžíš a bůh.¹⁹

Klémentův žák Órigenés, jenž působil jako nástupce svého učitele v Alexandrii a pak v palestinské Kaisarei, uvádí ve své proslulé polemice s platónikem Kelsem, že jeho odpůrce neprávem brojí proti závaznosti božích ustanovení. Právě tak jako zákonodárci Solón, Lykúrgos či Zaleukos jednali podle toho, co se jim jevílo jako užitečné pro výchovu občanů řeckých států, tak chce bůh svými zákony, které dal celému lidstvu skrze Ježíše, vést všechny k lepší budoucnosti.²⁰

V *Božských základech (Divinae institutiones)*, jejichž autorem byl na počátku 4. století znamenitý stylista Lactantius, je — s odvoláním na proslulého filozofa a matematika 4. století př. n. l. Hérakleida Pontského — kladena jedna ze Sibyll, která se prý, narodila v Malé Asii nedaleko Helléspontu, do doby Solónovy a Kýrovy.²¹

Nejeden údaj o Solónovi najdeme v *Evangelní přípravě (Evangelické propara-skeué)*, kterou napsal Eusebios, jenž působil v první polovině 4. století jako biskup v Kaisarei. Rozkvět Solónovy činnosti je tu kladen do doby kolem 46. olympiady, tj. do let 596—593 př.n.l., což odpovídá běžnému datování Solónova archontátu (594/3).²² Solón je spolu se „sedmi mudrci“ a se spartským zákonodárcem Lykúrgem zařazen do doby daleko pozdější, než byla ta, v níž působili Homér a Hésiodos,²³ a „sedm mudrců“ je spojováno s vládou Kýrovou,²⁴ což nepochybně souvisí s podáním o stycích Solóna a dalších řeckých „mudrců“ s lýdským králem Kroisem. Spolu s Pittakem, korintským tyranem

¹⁵ Clem. Alex. *Strom.* 5,129,5-6 (Sol. 21 Gentili-Prato): *εικότως ἄρα Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἐν ταῖς ἐλεγείαις, καὶ αὐτὸς κατακολούθησας Ἡσαΐδῳ* (fr. 303 Merk-West), ... γράφει.

¹⁶ Clem. Alex. *Strom.* 6,144,3 (Sol. 22 Gentili-Prato): *τάς τε τῶν ἡλικιῶν μεταβολὰς κατὰ ἑβδομάδα γίνεσθαι Σόλωνος αἱ ἐλεγείαι δηλοῦσι ὡδὲ πως* (cf. Philo Alex. *Opif. mundi* 104).

¹⁷ Clem. Alex. *Strom.* 5,108,1: *ἀλλὰ καὶ αἱ Σόλωνος ἐλεγείαι σφόδρα τὴν ἑβδομάδα ἐκθεύζουσαν*. Cf. Arist. *Pol.* 1335b 33—34: *τῶν ποιητῶν τινες ... οἱ μετροῦντες ταῖς ἑβδομάσι τὴν ἡλικίαν*.

¹⁸ Tertull. *Apol.* 19,4: *Solon eivem regi finem longae vitae intuendum praedicaverit, non aliter quam prophetae*.

¹⁹ Tertull. *Adv. Marc.* 2,17,3: *Sed ante Lycurgos et Solonas omnes Moyses et deus*.

²⁰ Orig. *C. Celsum* 3,73.

²¹ Lact. *Div. inst.* 1,6,12 (cf. Heracl. Pont. fr. 131a Wehrli): ... *Solonis et Cyri fuisse temporibus*.

²² Euseb. *Praep. Ev.* 10,11,33.

²³ Euseb. *Praep. Ev.* 10,12,29.

²⁴ Euseb. *Praep. Ev.* 10,4,10.

Periandrem a s Lykúrgem je Solón charakterizován jako filozof, který se věnoval uspořádání státních záležitostí.²⁵ Jako jednoho ze „sedmi mudrců“ a současně jako athénskému zákonodárci označuje Eusebios Solóna v souvislosti se zmínkou o jeho pobytu v Egyptě, jež klade do doby „kdy Židé opět sídlili v Egyptě“, tedy zřejmě do rané fáze diaspory do Egypta, k níž došlo na počátku 6. století po pádu Jeruzaléma. Odvolává se na Platónův výklad v dialogu *Tímaios* a cituje téměř doslova známé místo, v němž starý egyptský kněz v rozmluvě se Solónem prohlašuje Řeky za děti, jelikož nemají povědomí o dávné minulosti.²⁶ Zřejmě podle Klémenta cituje Eusebios Solónův verš o tom, že smýšlení bohů je lidem zcela skryto.²⁷

Basileios Veliký, biskup v kappadocké Kaisarei v druhé polovině 4. století, připomíná v jednom ze svých dopisů častěji uváděnou historiku, podle níž se Solón stavěl proti Peisistratově tyrannidě.²⁸ Ve svém spise *K mladým (Pros tús neús)* cituje Basileios Solónův verš, že lidé kupí bohatství bez jakéhokoli omezení,²⁹ a na jiném místě téhož díla uvádí tři verše, v nichž Solón staví aristokratický a pak i občanský ideál ctnosti (*areté*) proti bohatství. Ctnost má stálou hodnotu, a proto ji nelze směňovat za majetek, který často přechází z jedněch rukou do druhých.³⁰

Basileiův přítel Grégorios, domovem v kappadockém Nazianzu, připomíná v jedné ze svých řečí, jak král Kroisos pokoušel Solóna, „mudrce a zákonodárce“, lýdským zlatem³¹, a v jiné řeči naráží — bez udání Solónova jména — na báseň o údobích lidského života, v níž jsou léta, kdy má člověk „nejlepší mysl a jazyk“, kladena do doby mužné zralosti, nikoli do stáří.³²

Současník „kappadockých církevních otců“ Philastrius, biskup v severoitalské Brescii, líčí ve své *Knize o rozličných sektách (Diversarum haereseon liber)* — podobně jako Eusebios — Solónův pobyt v Egyptě na základě Platónova dialogu *Tímaios*. Používá této epizody k tomu, aby odsoudil „falešné“ vědomosti Řeků. Slova egyptského kněze o krátké paměti Solónových krajanů vyostřuje v tom smyslu, že prý Řekové uloupili jiným vědění a znalosti, pozměnili je rozličnými lživými údaji a tak poučovali lidi.³³

Chronologické údaje o Solónovi doložené Eusebiem se zachovaly i v latinském zpracování Hieronymově ze sklonku 4. století. Uvádí se tu, že Homér žil mnohem dříve než Solón, Thalés a ostatní z tzv. sedmi mudrců³⁴ a že v době 46. olympiady Solón sepsal zákony, které nahradily zákonodárství Drakontovo kromě ustanovení týkajících se vraždy (zabití).³⁵

²⁵ Euseb. *Praep. Ev.* 11,2,3.

²⁶ Euseb. *Praep. Ev.* 10,4,19. Srov. i výše pozn. 10 (Iústinos).

²⁷ Euseb. *Praep. Ev.* 13,13,57 (viz výše pozn. 15).

²⁸ Basil. *Epist.* 74; srov. Arist. *Ath. pol.* 14,2 a k tomu P. J. RHODES, *A Commentary on the Aristotelian Athenaiion Politeia*, Oxford 1981, 201n.

²⁹ Basil. *Ad adul.* 9,103 (Sol. 1,71 Gentili-Prato). S malou obměnou je tento verš doložen i u Theognida (227).

³⁰ Basil. *Ad adul.* 5,45 (Sol. 6,2-4 Gentili-Prato).

³¹ Gregor. Naz. *Or.* 4,72,110: *Σόλωνος ... τοῦ σοφοῦ τε καὶ νομοθέτου...*

³² Gregor. Naz. *Or.* 20,332c.

³³ Philastr. *Div. haeres. lib.* 121,8: *neque doctrinam aliquam aut scientiam habetis antiquam, sed ab aliis raptam atque invasam habetis, eamque diversis mendaciis immutatamque exponitis, atque ita homines edocetis. Plato enim in Timaeo ita dicitur.*

³⁴ Hieron. *Chron. Praep.*

³⁵ Hieron. *Chron. Ol.* 46: *Solon Draconis legibus antiquatis extra eas, quae ad sanguinem pertinebant, sua iura constituit.*

Aurelius Augustinus se ve svém stěžejním díle *O boží obci* (*De civitate dei*) při chronologickém zařazení „sedmi mudrců“ dovolává rovněž Eusebia a prohlašuje, že právě v té době byl „boží lid“ držen v babylónském zajetí. Od „sedmi mudrců“ se zachovaly stručné výroky shrnující některá mravní naučení. Nezanechali však potomkům žádné literární památky, až na Solóna, který „jak se vypráví, dal Athéňanům jakési zákony“, a na Thaléta, který byl přírodopyspec a zanechal své poučky v knihách.³⁶ Na jiném místě téhož spisu uvádí Augustinus legendární verzi zaznamenanou Liviem, podle níž prý Římané přejali od Athéňanů Solónovy zákony, avšak nenechali je bez změny, nýbrž snažili se je zlepšit a zdokonalit. Dodává k tomu, že Lykúrgos namluvil Spartanům, že své zákony ustanovil z příkazu Apollóna, tomu však Římané ve své prozíravosti nebyli ochotni věřit, a proto je odtud nepřijali. Římané by — podle Augustinova mínění — nepřijímali ani Solónovy zákony, kdyby mohli obdržet „zákony života“ od svých bohů.³⁷ Augustinus tu staví proti sobě mravní řád zvěstovaný bohem a zákony stanovené lidmi.

Podání a převzetí Solónových zákonů Římany zaznamenal rovněž Paulus Orosius ve svých *Dějinách proti pohanům* (*Historiae adversus paganos*), které sepsal z Augustinova podnětu.³⁸ Na jiném místě, kde hovoří o přísném potrestání matkovraždy, se zmiňuje o tradici, podle níž Solón nestanovil trest za vraždu otce (či matky), protože doufal, že k takovému činu nedojde.³⁹

Z poloviny 5. století pochází spis Theodórate, biskupa v Kyrrhu u Anti-ocheie, *Léčení pohanských nemocí* (*Hellénikón therapeutiké pathématón*), v němž jsou citovány — zřejmě podle Klémenta — Solónovy verše o skryté mife vědění.⁴⁰

V dílech křesťanských autorů od sklonku 2. do poloviny 5. století se tedy nejednou setkáváme se Solónovým jménem, což svědčí o tom, že bezprostředně navazovali na antickou „pohanskou“ tradici. Podobně jako jiní autoři doby římského císařství — a vlastně již předchozích století — charakterizovali Solóna především jako jednoho ze „sedmi mudrců“ a nejednou připomínali jeho legendární setkání s lýdským králem Kroisem i podání o jeho pobytu v Egyptě spjaté s bájí o Atlantidě. Legendární obraz zatlačil do pozadí historickou osobnost Solónovu. Je sice uváděn též jako athénský zákonodárce, přitom však se jen zcela výjimečně hovoří o jeho konkrétních zákonech. V Klémentových *Kobercích* a rovněž ve spisech některých dalších křesťanských

³⁶ Augustin. *De civ. dei* 18,25: *Omnes hi, septem appellati sapientes ... morum nonnulla praecepta sententiarum brevitate complexi sunt. Nihilò autem monumentorum, quòd ad litteras adinet, posteris reliquerunt, nisi quòd Solon quasdam leges Atheniensibus dedisse perhibetur.*

³⁷ Augustin. *De civ. dei* 2,16: *Si autem a dis suis Romani vivendi leges accipere potuissent, non aliquot annos post Romam conditam ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis, quas tamen non ut acceperunt <tenuerunt>, sed meliores et emendatiores facere conati sunt, quamvis Lycurgus Lacedaemoniis leges ex Apollinis auctoritate se instituisse confixerit, quòd prudenter Romani credere noluerunt, propterea non inde acceperunt.* Cf. Liv. 3,31,8.

³⁸ Oros. *Adv. pagan.* 2,13. Ve shodě s Liviem klade Orosius podání o převzetí Solónových zákonů Římany do poloviny 5. století (*Anno qui proximus trecentesimo ab urbe condita fuit, dum legati ad Atheniensibus propter Solonis leges transferendas missi expectantur, ...*), a nikoli „několik let po založení Ríma“, jak uvádí Augustinus.

³⁹ Oros. *Adv. pagan.* 5,16,24: *Solon Atheniensis decernere non ausus fuerat, dum fieri posse non credit, ...*; cf. Cic. *Pro Sex. Rosc. Amer.* 70 a Diog. Laert. 1,59.

⁴⁰ Theodor. *Graec. aff. cur.* 1,73 (Sol. 20 Gentili-Prato); cf. výše pozn. 14.

autorů jsou citovány též některé Solónovy básně. Jde přitom především o obecné moralizující úvahy, a zejména o verše, v nichž se hovoří o lidské omezenosti a neznalosti božích záměrů. Jsou oceňovány některé morální aspekty Solónových názorů, avšak přitom je stavěn křesťanský ideál společnosti řízené boží vůlí proti mínění představitele staré „pohanské“ řecké kultury.

SOLON BEI DEN FRÜHCHRISTLICHEN AUTOREN

In den Werken der christlichen Schriftsteller seit der zweiten Hälfte des 2. Jh. (Theophilus von Antiocheia, Clemens von Alexandria) bis zur Mitte des 5. Jh. (Theodoretos von Kyrrhos) begegnen wir des öfteren dem Namen Solons. Ähnlich wie andere („heidnische“) Autoren der römischen Kaiserzeit – und eigentlich bereits der klassischen und der hellenistischen Perioden der griechischen Geschichte – charakterisieren sie Solon vorwiegend als einen der „Sieben Weisen“ und erwähnen auch sein legendäres Zusammentreffen mit dem lydischen König Kroisos sowie seinen Aufenthalt in Ägypten, der in Zusammenhang mit der berühmten Erzählung von Atlantis gebracht wird. Das legendäre Bild des athenischen Weisen überschattete die historische Gestalt Solons. Solon wird zwar auch als athenischer Gesetzgeber bezeichnet, seine konkreten Gesetze werden jedoch nur ganz ausnahmsweise angeführt. In den Stromateis des Clemens von Alexandria und auch bei anderen frühchristlichen Autoren tauchen auch einige Gedichte Solons auf. Es handelt sich vor allem um allgemeine moralisierende Erwägungen und vorwiegend um Verse, in denen die Beschränktheit des Menschen und die Unkenntnis der göttlichen Vorhaben zum Ausdruck kommt. Es werden einige moralisierende Aspekte der Ansichten Solons positiv bewertet, gleichzeitig jedoch wird das christliche Ideal der aus Gottes Willen bestehenden Gesellschaft gegen die Meinung eines Vertreters der alten „heidnischen“ Kultur hervorgehoben.